

І.М. Мельников, ст. викладач

*Навчально-науковий інститут підготовки слідчих і криміналістів
Національної академії внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ВИБУХОТЕХНІКА В СИСТЕМІ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Стаття присвячена генезису криміналістичної вибухотехніки та її місцю в системі науки криміналістики

Сучасний період розвитку криміналістики характеризується поглибленими дослідженнями загальнотеоретичних питань окремих розділів цієї науки. В галузі криміналістичної техніки з'явилися наукові праці, які вміщують аналіз і характеристику техніко-криміналістичних засобів і методів роботи з речовими доказами, вказують шляхи використання спеціальних знань в судочинстві, досліджують проблеми судової експертизи. Не є виключенням і вибухотехніка, знання якої безпосередньо мають відношення до розслідування злочинів, які вчиняються з використанням вибухових пристроїв та речовин.

Криміналістична вибухотехніка активно розвивається в останні роки. Це обумовлено тим, що злочинці в багатьох випадках використовують для досягнення своїх злочинних цілей вибухові пристрої. Практика свідчить, що в радянській період в Україні в злочинних цілях вибухи здійснювались епізодично, причому в більшості випадків використовувались саморобні вибухові пристрої, а такі злочини вважались резонансними. За даними експертної служби МВС України, протягом 1999–2012 рр. в Україні зафіксовано 549 кримінальних вибухів. При цьому слід пам'ятати й про велику кількість вилучених вибухових пристроїв і речовин та боєприпасів.

Збільшення кількості злочинів даної категорії характерно і для інших країн. Це спричиняє обґрунтовану занепокоєність у громадян і спонукає державу вживати серйозних заходів боротьби з таким явищем.

Зріст застосування вибухових речовин та пристроїв в якості способу вчинення злочинів обумовлений різними причинами і обставинами.

По-перше — це використання злочинними організованими угрупованнями можливостей вибухових пристроїв для досягнення злочинних цілей.

По-друге — цьому сприяє соціально-економічна криза в Україні і пов'язані з цим проблеми в армії, що призводить до ослаблення

контролю за збереженням, використанням і знищенням вибухових речовин.

По-третє — збільшилась кількість військових конфліктів і бойових дій на території колишнього СРСР після його розпаду та в країнах Західної Європи і Близького Сходу, в результаті чого значна кількість громадян отримали відповідний досвід поводження з вибуховими речовинами та боєприпасами.

Зазначені причини зростання злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, визначають доцільність виділення в криміналістиці окремих напрямків, пов'язаних з методикою розслідування і криміналістичного дослідження об'єктів, які мають відношення до вибуху. Ця об'єктивна необхідність обумовила розвиток і становлення криміналістичної вибухотехніки як самостійної галузі криміналістичних знань. Не випадково в підручниках з криміналістики, виданих в останні роки, розглядаються питання криміналістичного дослідження вибухових пристроїв [1, с. 121; 2, с. 23]. Слід погодитись з І.Д. Моторним, який вважає, що в теперішній час створені теоретичні і емпіричні передумови для розгляду криміналістичної вибухотехніки в розгляді в вигляді окремого криміналістичного вчення [3, с. 7].

Криміналістична вибухотехніка як галузь криміналістики в своєму розвитку пройшла відповідні етапи. Для позначення нової галузі криміналістичної техніки спочатку використовувався термін “криміналістична піротехніка”, який був запропонований З.І. Кирсановим і Л. Летоштяком на початку 80-х років двадцятого століття [4]. На матеріалах органів безпеки ЧССР ними було сформульовано наукове визначення криміналістичної піротехніки як галузі криміналістичної техніки, яка вивчає закономірності відображення і отримання інформації про походження і застосування “вибухових систем” і розробляє методи і засоби виявлення, закріплення і дослідження матеріальних носіїв інформації в цілях розкриття і попередження злочинів [5, с. 7]. Ми не можемо погодитися з даною термінологією. Термін “криміналістична піротехніка” не відображав специфіки даного виду досліджень в нашій країні, використовувався недовго і незабаром був замінений на термін “криміналістична вибухотехніка”. Цей термін на нашу думку, є більш вдалим. Саме з цього словосполучення і пішов термін “вибухотехнічна експертиза”, який використовується більшістю фахівців сьогодні.

В своїх працях ряд таких вчених, як Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, О.Р. Шляхов, О.О. Ейсман справедливо відзначають, що виникнення і

розвиток окремих криміналістичних теорій (вчень та їх елементів, розділів) пов'язано: а) з потребою судової практики в нових теоретичних положеннях, засобах і методах боротьби із злочинністю; б) з розробкою науково-прикладних технологій криміналістичної спрямованості в природних (материнських для даної теорії) науках; в) з розвитком загальної теорії криміналістики і суміжних окремих криміналістичних теорій, зміною зв'язків і залежності між ними за рівнем і сферою практичного застосування [6, с. 27–28].

В умовах кількісного зростання злочинів, зв'язаних з використанням вибухових пристроїв (ВП) і вибухових (ВР), інтерес до проблеми їх криміналістичного дослідження значно зріс. Великий емпіричний матеріал, створення нових засобів пошуку і знешкодження ВП, їх експертного дослідження, а також розробка нових методик і рекомендацій стали підставою для комплексного узагальнення накопиченого матеріалу і його наукової систематизації. До кінця 90-х рр. формуються концептуальні підходи в побудові окремих теоретичних і прикладних положень в галузі розслідування злочинів, здійснених з використанням ВР, ВП, в систему окремої галузі знань в криміналістиці.

Ми пропонуємо, виходячи із власного досвіду роботи та аналізу вітчизняних наукових праць, відомостей експертної служби МВС України та інших країн колишнього СРСР, наступний варіант трактування етапів формування вітчизняної криміналістичної вибухотехніки:

- **перший етап** — *кінець XIX століття — 1941 рік* — розробка на основі нової галузі наукового знання — криміналістики перших науково обґрунтованих методик розслідування злочинів, пов'язаних з вибухами та тероризмом;
- **другий етап** — *1942–1975 роки* — виникнення, накопичення емпіричного матеріалу і виділення дослідження вибухових речовин та пристроїв або їх залишків в новий підвид досліджень в рамках існуючих видів досліджень під час проведення слідчих дій;
- **третій етап** — *1975–1991 роки* — становлення наукових основ криміналістичної вибухотехніки;
- **четвертий етап** — *1992–1994 роки* — організаційний етап по створенню матеріально-технічної бази та підготовка фахівців-вибухотехніків в правоохоронних органах;
- **п'ятий етап** — *з 1995 року по теперішній час* — еволюція, перетворення криміналістичної вибухотехніки в окреме криміналістичне вчення та створення спеціалізованих вибухотехнічних підрозділів в правоохоронних органах.

Охарактеризуємо більш детально кожний з наведених еволюційних етапів.

Перший етап — кінець XIX століття — 1941 рік — характеризується як час формування передумов виникнення нових знань про вибухові процеси, вибухові речовини вибухонебезпечних об'єктів, виникнення нової галузі наукового знання — криміналістики та перші спроби розробки принципово нових, науково обґрунтованих методик розслідування злочинів, пов'язаних з вибухами та тероризмом (наприклад, таких як замах на членів царської сім'ї та видних політичних діячів).

Другий етап — 1942–1975 роки — включає в себе виникнення, накопичення емпіричного матеріалу і оформлення, виділення вибухотехнічного дослідження вибухових речовин та пристроїв або їх залишків в новий підвид досліджень в рамках існуючих видів досліджень (судових експертиз). Зокрема, у 1942 р. була підписана директива НКВС СРСР “Про агентурно-оперативні заходи щодо виявлення диверсійних шкіл, створених німецькою і фінською розвідками, і заходи щодо розшуку та арешту диверсантів, які перекинуті противником через лінію фронту” [5].

Третій етап — 1975–1991 роки — характеризується становленням наукових основ криміналістичної вибухотехніки у вигляді сукупності ряду теоретичних положень про науково-технічні засоби, методи і прийоми експертно-криміналістичного дослідження деяких видів ВР і ВП.

Четвертий етап — 1992–1994 роки — по суті є організаційним, під час якого створюється матеріально-технічна база та спеціалізовані підрозділи в правоохоронних органах по виявленню, знешкодженню, вилученню та дослідженню вибухонебезпечних об'єктів, проходить підготовка наукових кадрів, фахівців з дослідження вибухових речовин і пристроїв або їх залишків після вибухів. Формуються та створюються в незалежній Україні (а також в інших країнах колишнього СРСР) регіональні вибухотехнічні підрозділи, лабораторії в системі експертної служби МВС і починається підготовка експертів-вибухотехніків в Експертно-криміналістичних центрах МВС України [7, 8] та Росії [9, с. 17]. Відбувається реорганізація структурного апарату МВС, яка направлена на посилення боротьби із злочинами, пов'язаними із застосуванням ВР і ВП.

П'ятий етап — з 1995 року по теперішній час — характеризується як період, під час якого відбувається еволюція, перетворення криміналістичної вибухотехніки в окреме криміналістичне вчення, в рамках якого

вивчаються закономірності виникнення і дослідження інформації, пов'язаної із вибухами, а також з вибуховими речовинами і пристроями. В Україні створюється Вибухотехнічна служба у складі ДНДЕКЦ МВС України. З'являються наукові роботи, починається розробка нових сучасних науково-технічних засобів, методів і технологій виявлення, фіксації, знешкодження, вилучення і дослідження вибухонебезпечних об'єктів та їх залишків після вибуху, а також розробка нормативних актів, рекомендацій по використовуванню одержуваних даних на користь слідчої і оперативної практики.

Включення в криміналістичну техніку нових розділів, як правило, викликає наукову дискусію: чи є цей напрямок криміналістичним чи ні [10, с. 43–48; 11, с. 7–9, с. 63]. Причому головним критерієм розмежування вважається, на нашу думку, переважаюча роль криміналістичних методів.

Критеріями, за якими можна робити висновки про наявність нового напрямку криміналістичної техніки, є, на нашу думку, наступне:

- вирішення специфічних криміналістичних завдань, які не ставляться для дослідження аналогічних об'єктів в інших сферах діяльності людини;
- специфіка об'єктів дослідження є і в той же час їх розповсюдженість, наявність частого вилучення їх з місць подій;
- методологічна і методична розробленість даного напрямку.

Тому новий напрямок збирання, збереження, дослідження і використання в процесі доказування у кримінальних провадженнях матеріально закріплених слідів (відображень) вибуху, слідів ВП (осколки, частини засобів висадження та інші), ВР, наслідків руйнувань, місця вибуху і т.п. для ідентифікації вибухового пристрою та його компонентів, одержання додаткової інформації про скоєний злочин і особах, причетних до нього, може бути віднесений, на нашу думку, до криміналістичної техніки.

Криміналістична вибухотехніка відноситься до суто прикладних галузей знань і представляється цілісною системою інтеграційної наукової дисципліни, направленої на вирішення широкого кола задач по розкриттю, розслідуванню і попередженню злочинів, пов'язаних із застосуванням ВР і ВП. Головна мета криміналістичної вибухотехніки — служити інтеграційною теорією аналізу самих різних об'єктів дослідження і їх властивостей з тим, щоб подолати, за словами В.Г. Горохова, “теоретико-прикладну відчуженість предметних, природних і юридичних наук в умовах їх диференціації, що склалася, в вирішенні

задач розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв” [12, с. 25].

Криміналістична вибухотехніка, як окрема галузь науки криміналістики, системно пов'язана з областями фундаментальних знань — фізикою і хімією вибуху, медициною і фізіологією (по характеру дії вражаючих факторів вибуху на живі організми), матеріалознавством, радіоелектронікою і т.д. Відмінності між фундаментальними і прикладними дослідженнями лежать в особливостях вибору напрямів і об'єктів дослідження. У фундаментальній науці вибір проблем визначається, перш за все, внутрішньою логікою її розвитку і технічними можливостями її здійснення на сучасному етапі розвитку суспільства. В прикладних науках вибір проблем і об'єктів дослідження обумовлений дією потреб суспільства — технічних, економічних і соціальних задач. Поза всяких сумнівів, для криміналістичної вибухотехніки такого роду потребою стала очевидна необхідність ефективного техніко-криміналістичного забезпечення розкриття, розслідування і запобігання злочинів, зв'язаних із застосуванням ВР і ВП. Для цього потрібно було об'єднати знання в області конструювання ВП і виготовлення окремих їх елементів, способів бойового застосування, оцінки вражаючих властивостей ВР і ВП та інших напрямів, пов'язаних з пошуком, локалізацією, знешкодженням вибухонебезпечних предметів, а також виявленням, фіксацією і дослідженням слідів вибуху [13, с. 8].

На сьогодні формування поняття криміналістичної вибухотехніки знаходиться у стані становлення. Є багато неузгодженостей щодо віднесення криміналістичної вибухотехніки до певного місця в науці криміналістиці, як самостійної галузі знань. Ставиться також під сумнів самостійність криміналістичної вибухотехніки як окремого криміналістичного вчення. Ці питання необхідно обов'язково розв'язати.

Відзначимо принципові розбіжності методологічного і структурного характеру, зміст представлених окремих криміналістичних вчень, в яких розглядаються проблеми дослідження вибухових процесів, слідів вибуху і вибухових речовин. Так, наприклад, І.Д. Моторний виділяє вказану проблематику в рамках криміналістичної вибухотехніки як галузі криміналістичної техніки [3, с. 4–5]. Цієї думки дотримуються багато учених (З.І. Кирсанов, Л. Летоштяк, Є.М. Тихонов) [4, 295].

На відміну від вказаних авторів, В. М. Плєскачевський відносить криміналістичну вибухотехніку до криміналістичного зброєзнавства. Він розглядає криміналістичне зброєзнавство як самостійний розділ криміналістичної техніки, що є системою наукових знань по дос-

лідженню предметів і пристроїв, що володіють ознаками зброї [14, с. 9–16].

Відомо, що вибухові пристрої історично виникли, як один з видів зброї (мінно-вибухового виду). Тепер уже ні у кого не викликає сумніву необхідність розгляду вибухових пристроїв як об'єктів криміналістичного дослідження. Вибухові пристрої, саме як різновид зброї, частіше за все використовуються в протиправній цілях. Все це зумовило формування в рамках криміналістичного зброєзнавства самостійної наукової дисципліни — криміналістичної вибухотехніки [15, с. 19] (або як його називають іноді — криміналістичного вибухознавства) [16].

Можна погодитися з думкою В.М. Плєскачевського про те, що значна частка вибухових пристроїв за своїми вражаючими діями відноситься до зброї. Але як тоді бути з широкою номенклатурою вибухових засобів промислового виготовлення, не призначених для руйнування або ураження (стандартні заряди для зварювання вибухом, сейсморозвідки, зондування атмосферних опадів і інші)? Тому ми не можемо погодитися з віднесенням криміналістичної вибухотехніки до криміналістичного зброєзнавства, а вважаємо її частиною криміналістичної техніки в рамках науки криміналістики.

Вміст криміналістичної вибухотехніки відображається через її структуру як систему окремих розділів і елементів. Р.С. Белкін відзначає, що вихідним принципом системного дослідження служить уявлення про цілісність системи, що вивчається [17, с. 378]. Цілісність тут розуміється як мережа внутрішніх і зовнішніх зв'язків, що визначають предмет, об'єкти, задачі і методи досліджень як самостійної області знання. Тому, на нашу думку, цілісність криміналістичної вибухотехніки, як самостійної галузі криміналістичних знань, відображається її предметом, який пов'язаний з діяльністю правоохоронних органів по розкриттю, розслідуванню та попередженню злочинів з використанням вибухових пристроїв та речовин [18, с. 119].

В криміналістичній літературі зустрічається декілька визначень криміналістичної вибухотехніки. Наприклад, В.М. Плєскачевський пише: “Криміналістичне вибухознавство — спеціальний розділ криміналістичного зброєзнавства, який вивчає закономірності конструювання вибухових пристроїв, їх технічні дані, закономірності вибуху і утворення їх слідів, а також практику розслідування злочинів, пов'язаних з вибухом” [14, с. 4–5]. І.Д. Моторний визначає криміналістичну вибухотехніку як окреме криміналістичне вчення, що вивчає закономірності виникнення, перетворення і використання криміналістичної інформації

про ВР, ВП, про предмети, які їх імітують, пов'язаних з ними особах і об'єктах і про розроблені на цій основі науково-технічні засоби, прийоми і методики пошуку, обстеження, знешкодження, огляду, фіксації, вилучення і дослідження даних об'єктів і слідів їх застосування в цілях забезпечення карно-процесуальної, оперативно-розшукової, адміністративно-правової форм діяльності правоохоронних органів і спецслужб по попередженню, виявленню і розкриттю деяких видів злочинів [19, с. 15–16]. Відзначаючи в представленому формулюванні практично весь перелік основних положень вказаної окремої криміналістичної теорії, слід сказати про її переваженість і зайву деталізацію. Крім того, термін “криміналістична інформація”, який використовується автором, є беззмістовний і не несе ніякого смислового навантаження. Тут слід погодитися з думкою Р.С. Белкіна, що в природі не існує криміналістичної інформації, а є лише криміналістично значуща інформація, що використовується для вирішення криміналістичних задач, незалежно від її роду та джерела [17, с. 237].

Ми поділяємо точку зору А. А. Топоркова, який вважає, що криміналістична вибухотехніка являє собою галузь криміналістичної техніки, яка вивчає закономірності отримання і використання інформації щодо вибухових речовин, засобах підриву, вибухових пристроїв, пов'язаних з ними особами і об'єктах в цілях забезпечення, виявлення, попередження і розслідування кримінальних вибухів [20, с. 213]. На наш погляд, це визначення доцільно уточнити, оскільки в ньому мова іде про осіб, які пов'язані з застосуванням ВП та засобів вибуху.

Для розслідування злочинів, пов'язаних з використанням ВП, необхідно з'ясувати основні напрямки дослідження цієї галузі, її об'єкти. На наш погляд, до переліку об'єктів вибухотехнічної експертизи слід віднести:

1. Вибухові речовини і пристрої.
2. Вибухи.
3. Злочинну діяльність, спрямовану на підготовку, вчинення і приховування слідів злочину.
4. Діяльність представників правоохоронних органів, яка безпосередньо спрямована на виявлення і дослідження вибухових речовин і пристроїв, а також слідів їх застосування.

На нашу думку, криміналістична вибухотехніка — це галузь криміналістичної техніки, яке вивчає вибухові речовини та пристрої, закономірності відображення та одержання інформації про їх застосування і розробляє технічні прийоми, методи і засоби виявлення, вилучення,

діагностики, збереження і дослідження вибухонебезпечних об'єктів та слідів їх застосування з метою розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами.

Структура будь-якої самостійної системи має окремі елементи, які взаємопов'язані в даній системі. Властивості кожного елемента вважаємо визначені властивостями і функціями системи, тобто властивості цілого не можуть бути зрозумілими без знання деяких властивостей елементів та навпаки [13, с. 23]. На нашу думку, структура криміналістичної вибухотехніки умовно повинна складатися з наступних розділів:

1. Загальні положення криміналістичної вибухотехніки як окремої криміналістичної теорії: предмет, об'єкти, задачі, місце в системі науки криміналістики.

2. Загальні положення, які характеризують методи і засоби виявлення і вилучення вибухонебезпечних об'єктів.

3. Теоретичні основи методики виявлення, вилучення, знешкодження і знищення ВП і боеприпасів.

4. Теоретичні основи методики судової вибухотехнічної експертизи.

5. Рекомендації по використанню криміналістичної вибухотехніки в цілях попередження, виявлення, розкриття і розслідування злочинів.

Таким чином, криміналістична вибухотехніка має свій специфічний предмет, об'єкти та структуру і є самостійною галуззю криміналістики.

Список використаної літератури

1. Криминалистика: Учебник / [под ред. Н.П. Яблокова]. — М.: Юрист, 1999. — 718 с.
2. *Тіщенко В.В.* Криміналістика: Навч.-метод. посібник / В.В. Тіщенко, Л.І. Аркуша, В. М. Плахоніна. — Одеса: Фенікс, 2007. — С. 23.
3. *Моторный И.Д.* Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом: Монография / И.Д. Моторный. — М.: Изд-во И.И. Шумилова, 1999. — 151 с.
4. *Кирсанов З.И.* Новая отрасль криминалистической техники // Борьба с преступностью на современном этапе / З.И. Кирсанов, Л. Летоштяк. — Барнаул: Изд-во Алтайского ГУ, 1982. — С. 45–47.
5. *Моторный И.Д.* Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом: Монография / И.Д. Моторный. — М.: Изд-во И. И. Шумилова, 1999. — 151 с.
6. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р.С. Белкин. — М.: Юрид, лит, 1988. — 304 с.
7. *Садченко О.О.* Вибухотехнічні дослідження: Програма спеціального курсу для курсантів відомчих вищих закладів юридичної освіти / О.О. Садченко, І.М. Мельников. — К.: НАВСУ, 2000. — 20 с.
8. *Садченко О.О.* Вибухотехнічні дослідження: Програма спеціального курсу для курсантів відомчих вищих закладів юридичної освіти / О.О. Садченко, І.М. Мельников, В.І. Пашенко. — К.: НАВСУ, 2003. — 23 с.

9. Криминалистика: Учебник / [под ред. В.А. Образцова]. — М.: Юристь, 1997. — 760 с.
10. Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве / В.И. Гончаренко. — К.: Вища школа. Изд-во при Киевском ун-те, 1980. — 160 с.
11. Расследование преступлений, совершенных с применением самодельных взрывных устройств / [И.Н. Артамонов, П.Н. Коткин, И.Ф. Лисенко, И.Д. Моторный]. — М., 1989. — 157 с.
12. Горохов В.Г. Концепция современного естествознания и техники: Учебное пособие / В.Г. Горохов. — М.: Инфра-М, 2000. — 608 с.
13. Колотушкин С.М. Криминалистическая взрывотехника: Основы теории и практики: Монография / С.М. Колотушкин. — Волгоград: ВА МВД России, 2002. — 306 с.
14. Плещачевский В.М. Оружие в криминалистике. Понятие и классификация / В.М. Плещачевский. — М.: ООО “НИПКЦ ВОСХОД”, 1999. — 384 с.
15. Криминалистическая взрывотехника и взрывотехническая экспертиза / [сост. Е.Н. Тихонов]. — Барнаул: Издательство БГУ, 1989. — Ч. 1. — 46с.
16. Біленчук П.Д. Балістика: криміналістичне вогнестрільне зброезнавство: Підручник. / П.Д. Біленчук, А.В. Кофанов, О.Ф. Сулява; за ред. проф. П.Д. Біленчука). — К.: Міжнародна агенція “BeeZone”, 2003. — 384 с.
17. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. / Р.С. Белкин. — М.: Юристь, 1997. — Т. 2. — 464 с.
18. Кутузов Б.И. Взрывные работы / Б.И. Кутузов. — М.: Воениздат, 1988. — 383 с.
19. Моторный И.Д. Криминалистическая взрывотехника: новое учение в криминалистике: Учебно-методическое и справочное пособие / И.Д. Моторный. — М.: Изд-во И.И. Шумилова, 2000. — 177 с. — Библиотека оперативника (открытый фонд).
20. Топорков А.А. Собрание и исследование объектов взрывотехники / А.А. Топорков // Записки криминалистов / [под ред. В.А. Образцова]. — М.: Юрикон, 1994. — Вып. 4. — С. 213.

Резюме

Статья посвящена генезису криминалистической взрывной техники и ее месту в системе науки криминалистики. Рассмотрены происхождение термина “взрывотехника”, развитие ее как самостоятельной отрасли в системе науки криминалистики, а также предмет, объекты и структура криминалистической взрывотехники.

Summary

The article is devoted genesis of criminalistics research of explosive objects and its place in the system of science of criminalistics. Considered origin of name of this, development it as to independent area in the system of science of criminalistics, and also object, objects and structure of criminalistics's research of explosive objects.